

Marta Nowak

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wydział Zarządzania, Informatyki i Finansów
Katedra Teorii Rachunkowości i Analizy Finansowej
marta.nowak@ue.wroc.pl

SEMANTYKA TERMINU „RACHUNKOWOŚĆ BEHAWIORALNA”. PROBLEMY ZNACZENIOWE

Streszczenie: W artykule zdiagnozowano problemy semantyczne związane z pojęciem rachunkowość behawioralna. Dokonano autorskiej klasyfikacji znaczeniowej różnych potencjalnych sposobów rozumienia tego terminu. Zaprezentowano wyniki badań empirycznych, które wykazały problemy ze zrozumieniem omawianego terminu oraz różnorodność jego interpretacji znaczeniowej. Stwierdzono, iż największy odsetek badanych rozumie ją jako dotyczącą zachowań związanych z rachunkowością. Znaczna też ich grupa nie rozumie pojęcia. Osoby nierozumiejące omawianego terminu starały się też stworzyć jego własną definicję, w szczególności poprzez analizę jego części składowych.

Słowa kluczowe: rachunkowość, rachunkowość behawioralna, behawioryzm, zachowanie.

Wprowadzenie

W ostatnich latach w Polsce widoczne jest zainteresowanie rachunkowością behawioralną, o czym świadczą powstające na ten temat publikacje [np. Cieciora, 2015], przy czym, jak i inne interdyscyplinarne kierunki badań, nie jest ona do końca powszechnie akceptowana w ramach nauk ekonomicznych¹ [Artienwicz, 2015, s. 13]. W związku z pojawieniem się w Polsce rachunkowości behawioralnej jako nowego, szerokiego obszaru badawczego, wskazane jest dokładne jego zdefiniowanie, uporządkowanie terminologiczne oraz wypracowanie założeń metodologicznych. Celem niniejszego artykułu jest wykazanie wielości zna-

¹ Należy dodać, iż pewna ambiwalencja w stosunku do badań interdyscyplinarnych dotyczy warunków polskich, są one natomiast cenione w krajach takich jak np. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.

czeń i sposobów rozumienia rachunkowości behawioralnej oraz ich klasyfikacja wg kryteriów semantycznego. Zaprezentowane wnioski są kontynuacją badań autorki z zakresu rachunkowości behawioralnej, w szczególności dążących do sprecyzowania i uporządkowania pojęć z nią związanych, które były publikowane w artykułach naukowych [Nowak, 2015a, 2015b, 2016]. Inni autorzy polscy nie podejmowali tematyki rachunkowości behawioralnej od strony terminologicznej. Zaprezentowany wywód bazuje na metodyce teoretyczno-empirycznej, wykorzystane materiały to literatura oraz badania ankietowe przeanalizowane narracyjnie oraz statystycznie.

1. Wokół znaczeń terminu „rachunkowość behawioralna”.

Dyskurs semantyczno-pojęciowy

Rozpatrując pojęcie rachunkowości behawioralnej, należy wyjść od podziału najbardziej podstawowego, stawiając jako pierwszy problem badawczy kwestię, czy należy ją uznać za naukę (subdyscyplinę nauki), czy też dziedzinę praktyczną. Możliwe jest także podejście pośrednie, łączące oba wymienione, czyli potraktowanie rachunkowości behawioralnej jako nauki stosowanej. W tym wypadku jednak wystąpi silniejsze odniesienie do sfery naukowej niż praktycznej.

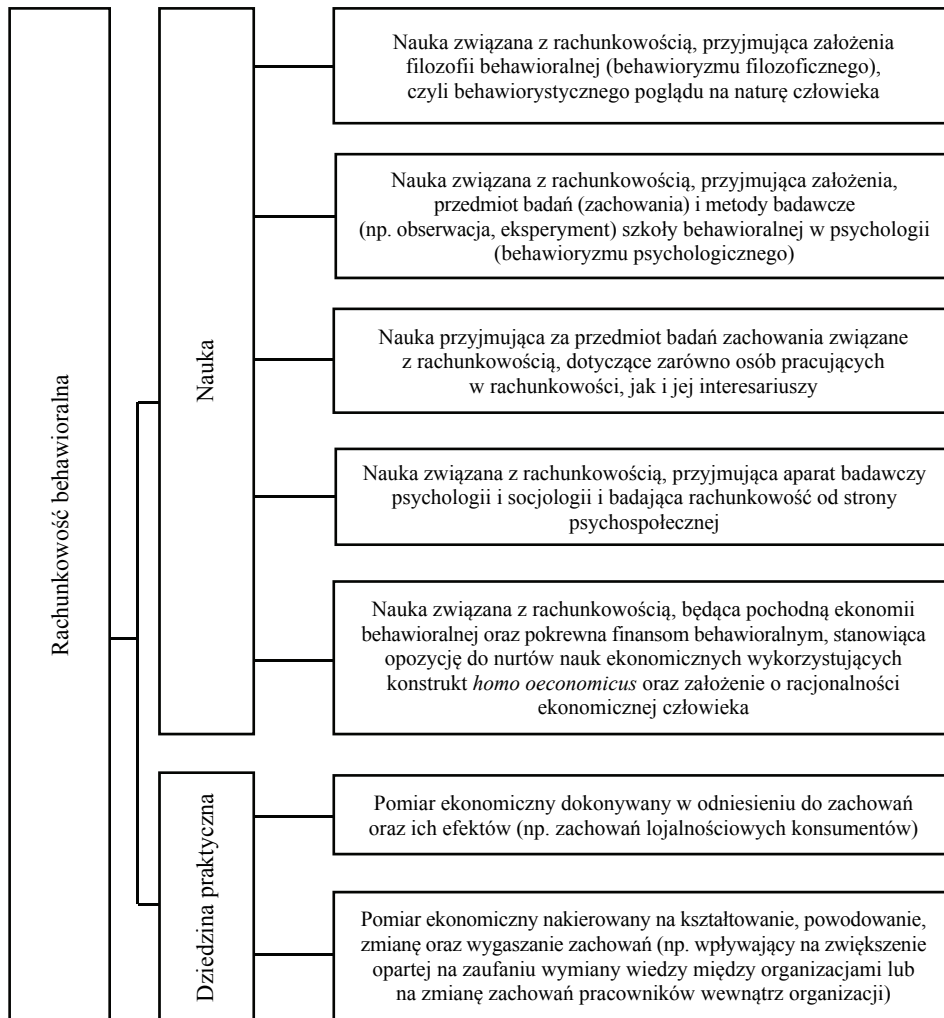
W rozumieniu rachunkowości behawioralnej jako dziedziny praktycznej należy odnieść się do dwóch określeń składających się na analizowany termin, a więc do pojęcia rachunkowość oraz pojęcia behawioralny. Istnieją liczne, zarówno prawne, branżowe, zawodowe, jak i naukowe definicje rachunkowości. Na potrzeby dalszego wywodu przyjmę szerokie ujęcie rachunkowości jako pomiaru zjawisk gospodarczych dążącego do ujęcia ich w formie pieniężnej (monetarnej), a więc wartościowej. Słowo behawioralny odnosić się może w szczególności: a) do szkoły behawioralnej w psychologii oraz poglądu na naturę człowieka w filozofii (behawioryzmu) – jako że są to sposoby rozumienia przynależne do nauk, w tym nauki stosowanej, jaką jest psychologia, oraz nauki teoretycznej, będącej źródłem wszystkich innych nauk, jaką jest filozofia, to rozumienie nie będzie adekwatne do dziedziny praktycznej; b) do zachowania (ang. *behaviour*), behavior oznacza zachowanie i w tym kontekście w zasadzie słowo behawioralny nie jest poprawne (gdyż tłumaczenie powinno brzmieć jako „odnoszący się do zachowania” albo „zachowaniowy”), jednakże przyjęło się ono na polskim gruncie. W każdym razie to podejście jest bardziej adekwatne w odniesieniu do rachunkowości jako sfery praktycznej. Jeżeli przyjmiemy rozmienienie słowa behawioralny jako „związany z zachowaniem”, nadal natura rachunkowości

behawioralnej jako sfery praktycznej pozostaje niejednoznaczna, gdyż mogą wchodzić w grę przynajmniej dwa główne sposoby rozumienia, czyli: a) rachunkowość zachowań – a więc pomiar ekonomiczny dotyczący finansowych efektów danego zachowania wykazywanego np. przez zarządzających podmiotami gospodarczymi lub b) rachunkowość dążąca do wpływu na zachowania, w sensie ich spowodowania, wygaszenia lub zmiany.

W przypadku próby zdefiniowania rachunkowości behawioralnej jako nauki sprawa jest bardziej skomplikowana, gdyż w grę wchodzi przynajmniej kilka istotnych i niemożliwych do pominięcia czynników, jakimi są:

- samo pojęcie rachunkowości behawioralnej i jego elementy składowe,
- uprzednie funkcjonowanie w nauce pojęć behawioryzm oraz behawioralny oraz występowanie w więcej niż jednej dyscyplinie naukowej,
- historyczna ewolucja podejścia behawioralnego,
- wcześniej wspomniane dyskusyjne przeniesienie na grunt polski określenia „behawioralny” jako oznaczającego „dotyczący zachowania”.

Na rys. 1 przedstawiono klasyfikację możliwych znaczeń pojęcia rachunkowości behawioralnej oraz ich wyjaśnienie.

Rys. 1. Klasyfikacja semantyczna terminu „rachunkowość behawioralna”

Źródło: Opracowanie własne.

2. Problemy metodyczne, koncepcyjne i terminologiczne

W związku z przedstawionymi podejściami zauważyć należy, iż aby mówić o nauce, należy określić kilka jej „parametrów”, takich jak: obszar, którym nauka się zajmuje; jej podstawy filozoficzne, przedmiot jej badań; pojęcia podstawowe i ich definicje oraz założenia; obiekty poddawane badaniu; metodologia; powiązania z innymi naukami; założenia etyczne, rozumiane jako określenie

odpowiedzialności moralnej badacza, przyświecające danej nauce, wartości oraz normy obowiązujące jej badacza, a także „punkty graniczne” – wyznaczenie granic procedury badawczej, poza które badaczowi z przyczyn etycznych nie wolno się w żadnym razie posunąć.

Ze zidentyfikowanych na rys. 1 podejść definicyjnych dotyczących rachunkowości behawioralnej rozumianej jako nauka wynika jednak, że są one fragmentaryczne. Jedne z nich określają przyjęty pogląd filozoficzny (behawioryzm), inne akcentują przedmiot badań (zachowanie), inne metodę, jeszcze inne polegają na uplasowaniu rachunkowości behawioralnej wśród innych nauk.

Dodatkowy problem polega na tym, że rachunkowość behawioralna, wiążąc ze sobą różne sfery, musi posługiwać się pochodzącą z nich terminologią. Jednakże może być ona niespójna w kontekście różnego znaczenia poszczególnych pojęć w różnych naukach, dziedzinach praktycznych oraz przepisach prawnych, które w rachunkowości behawioralnej należy uwzględniać. Najczęstsze i najbardziej problematyczne z nich przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Potencjalne problematyczne terminy rachunkowości behawioralnej

Termin	Dziedziny, w których jest stosowany	Specyfikacja różnic
1	2	3
Jednostka	rachunkowość, psychologia, etyka	Określenie „jednostka” w naukach związanych z człowiekiem dotyczy jednostki ludzkiej (etyka danej jednostki dotyczy moralności danej osoby, zachowania danej jednostki to zachowania danej osoby), natomiast w rachunkowości jest to określenie przedsiębiorstwa bądź instytucji, która podlega obowiązkom nałożonym przez ustawę o rachunkowości i inne przepisy normatywne.
Podmiot*	językoznawstwo, etyka, filozofia, prawo gospodarcze, rachunkowość	W prawie oraz rachunkowości podmiot gospodarczy oznacza osobę prawną prowadzącą działalność gospodarczą, w etyce jest mowa o „podmiotowości moralnej” jako zdolności do przyjmowania zobowiązań moralnych i ponoszenia odpowiedzialności moralnej, ponadto w językoznawstwie oznacza działającego, wykonującego jakąś czynność.
Organizacja	prawo, zarządzanie	Zwrot „w organizacji” w naukach o zarządzaniu oznacza „wewnątrz przedsiębiorstwa”, natomiast w naukach prawnych jednostkę, która dopiero powstaje i nie ma jeszcze ukonstytuowanej formy organizacyjnoprawnej, która jest tworzona.
Wartość*	filozofia, etyka, finanse, rachunkowość, psychologia, kulturoznawstwo, socjologia	Wartość w filozofii i etyce dotyczy porządku aksjologicznego, to wartościom powinny być przyporządkowane normy, w psychologii kultur, socjologii oraz kulturoznawstwie dotyczy kwestii ważnych dla danych społeczeństw, w psychologii osobowości istotnych dla danej jednostki kwestii, natomiast w finansach i rachunkowości (zwłaszcza wycenie) dotyczy majątku, inwestycji lub kapitału wyspecyfikowanego w wartościach pieniężnych.
Behawioralny	filozofia, psychologia, ekonomia, finanse	W ekonomii najczęściej stosuje się w rozumieniu „rozpatrywany w kontekście zachowań”, natomiast w psychologii i filozofii – „przyjmujący założenia behawioryzmu”.
Prawo*	prawo, filozofia, politologia, socjologia	Rozumiane jako system reguł, których przestrzeganie jest sankcjonowane przez państwo lub organizacje międzynarodowe, jako uprawnienie do czegoś lub też jako prawidłowość stwierdzona i udowodniona naukowo.

cd. tabeli 1

1	2	3
Kontrola	psychologia, zarządzanie, rachunkowość, prawo	W psychologii określenie „kontrola” dotyczy wpływu, w zarządzaniu jest to jedna z głównych funkcji zarządzania (planowanie, motywowanie, organizowanie, kontrola), w budżetowaniu porównanie planu lub budżetu z jego wykonaniem oraz identyfikacja odchyleń (kontrola budżetowa), w prawie i rachunkowości posiadanie przez jeden podmiot gospodarczy udziałów innego podmiotu, a z tego powodu posiadanie legitymacji prawnej do podejmowania decyzji dotyczących podmiotu zależnego.

* Wyjaśnienie tych terminów w odniesieniu do etyki rachunkowości dokonane zostało w pozycji: Nowak [2015a].

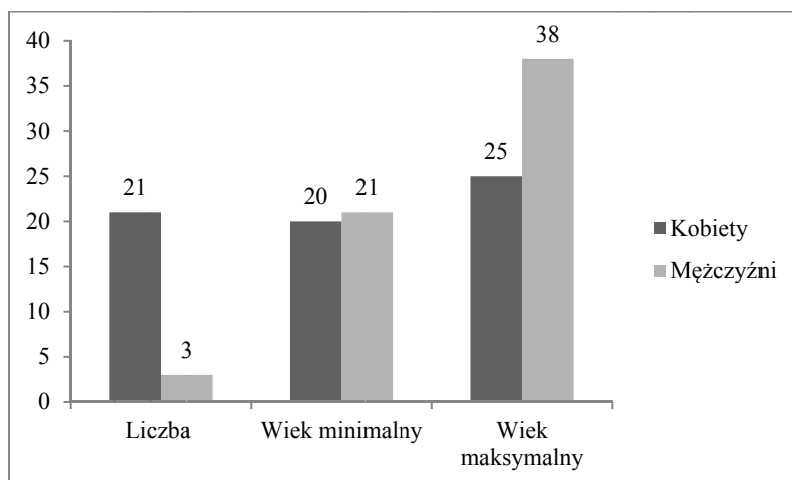
Źródło: Opracowanie własne.

Zauważyć należy, iż zaprezentowane terminy w większości mają charakter podstawowy i nie da się uniknąć ich użycia w dyskursie badawczym z zakresu rachunkowości behawioralnej, niezależnie od sposobu jej zdefiniowania.

3. Badania empiryczne rozumienia terminu „rachunkowość behawioralna” – analiza narracyjna

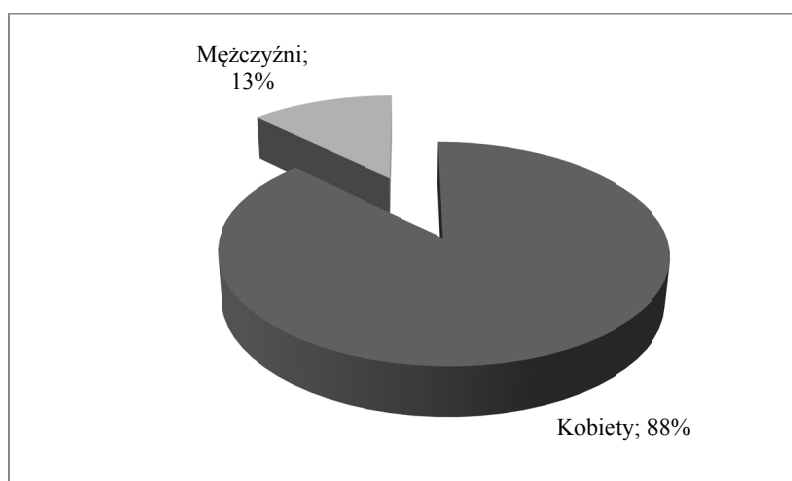
Zrealizowane badania empiryczne polegały na wyznaczeniu respondentom zadania zdefiniowania pojęcia rachunkowość behawioralna. W tym sensie miały one charakter jakościowy i pomimo iż została wykonana ich analiza statystyczna, ich podstawową wartość autorka niniejszego tekstu upatruje we wnioskach płynących z analizy narracji. Zdaniem autorki badania przegląd własnych definicji tworzonych przez respondentów daje lepszy wgląd w ich rozumienie pojęcia rachunkowości behawioralnej niż tworzenie kwestionariusza posiadającego już określone opcje odpowiedzi. W tym sensie przeprowadzone badanie ma charakter niewspomagany, czyli nie zawiera podpowiedzi (opcji wyboru) możliwych znaczeń analizowanego terminu.

Badane osoby należały do liczącej 24 osoby grupy studentów niestacjonarnych trzeciego roku kierunku finanse i rachunkowość, specjalności rachunkowość i auditing, co miało na celu uzyskanie grupy respondentów zamierzającej podjąć pracę w rachunkowości i ewentualnie posiadających w niej już pewne doświadczenia, a także zainteresowanych jej tematyką. W związku z tym powinni oni orientować się lepiej niż inni w omawianej tematyce. Charakterystykę dobranej celowo grupy respondentów zawarto na rys. 2 i 3.

Rys. 2. Charakterystyka badanej grupy

Źródło: Opracowanie własne.

Rys. 3. Struktura płciowa badanej grupy

Źródło: Opracowanie własne.

Dominujący wiek badanych to 22 lata, kolejne co do licznosci grupy wiekowe to 21- i 20-latkowie. W innym wieku są tylko pojedyncze osoby. Rys. 4 zawiera zestawienie odpowiedzi, przy czym procedura badawcza była następująca: a) najpierw zebrano wszystkie odpowiedzi i na podstawie analizy narracyjnej wyodrębniono podstawowe elementy zaproponowanych przez respondentów definicji, b) wyodrębnione elementy poddano analizie ilościowej – zbadano liczbę oraz strukturę odpowiedzi dla obydwu płci i sumarycznie.

Rys. 4. Elementy definicji „rachunkowości behawioralnej” zaproponowane przez respondentów

Źródło: Opracowanie własne.

W definiowaniu rachunkowości behawioralnej przez największy odsetek badanych (prawie 42%) zawarte było sformułowanie, iż chodzi w niej o badanie lub analizowanie zachowań związanych z rachunkowością (czasem dodawano też, iż chodzi również o zachowania związane z finansami)². Znacząca część grupy badawczej (1/3) stwierdziła, iż nie jest jej znane pojęcie rachunkowości behawioralnej (jednakże większość z nich podjęła dalej próbę, by ją zdefiniować, tylko jedna osoba poprzestała na stwierdzeniu swojej nieznamości terminu)³. Prawie 30% badanych stwierdziło, iż będzie podejmowało próbę zdefiniowania tego pojęcia poprzez dokonanie analizy jego części składowych⁴. Taki sam odsetek respondentów w swoim wyjaśnieniu rachunkowości behawioralnej doszedł do wniosku, że behawioryzm to zachowanie bądź że dotyczy on zachowania⁵. Aż 1/4 badanych zaznacza, iż będzie przedstawiać własną definicję rachunkowości behawioralnej. Ponad 1/5 badanych stwierdza, iż rachunkowość behawioralna bada zachowania człowieka (przy czym nie dodaje, iż ograniczają się one do rachunkowości). Ponadto 12,50% respondentów zawiera w swoim wyjaśnieniu stwierdzenie, że w rachunkowości behawioralnej chodzi o badanie zmian rachunkowości pod wpływem określonych bodźców⁶. Co ciekawe, również 12,50% badanych uważa, iż rachunkowość behawioralna to rachunkowość nie-

² Odpowiada to więc szerokiemu (ale czasem mało precyzyjnemu i nadużywanemu, a także rozciąganemu do granic możliwości) rozumieniu rachunkowości behawioralnej jako przede wszystkim nauki dotyczącej zachowań związanych z rachunkowością.

³ Świadczy to więc o słabym rozpowszechnieniu tematyki związanej z rachunkowością behawioralną, zwłaszcza gdy uwzględnić fakt, iż respondenci byli słuchaczami ostatniego roku kierunku finanse i rachunkowość, specjalności rachunkowość i auditing, a więc osobami szczególnie zgłębiającymi zagadnienia związane z rachunkowością. Przyczyny można upatrywać w tym, iż w kształceniu z zakresu rachunkowości uwaga skupiana jest na wymiarze kalkulacyjnym, prawnym i proceduralnym, nie docenia się natomiast aspektu psychospołecznego. Swoistym usprawiedliwieniem tego stanu rzeczy może być z kolei złożoność i trudność materii samej, węższej rozumianej, rachunkowości, a stąd konieczność poświęcenia na nią dużej liczby godzin dydaktycznych, co skutkuje brakiem czasu na studiowanie „wątków pobocznych”, do jakich wciąż są zaliczane kwestie zachowań osób pracujących w rachunkowości lub będących jej interesariuszami.

⁴ Co zresztą świadczy o analitycznym podejściu osób planujących pracować w rachunkowości i kształcących się w jej zakresie. Nie przesądzając kierunku zależności – czy osoby mające nastawienie analityczne decydują się na studiowanie rachunkowości, czy też odwrotnie, osoby kształcące się w rachunkowości nabywają umiejętności myślenia analitycznego, jest to niewątpliwie zjawisko pozytywne ze względu na to, iż zdolności analityczne są istotne z punktu widzenia pracy w zawodach związanych z rachunkowością.

⁵ Co jest podejściem nieprawidłowym, gdyż behawioryzm filozoficzny jest poglądem na naturę człowieka, zbliżającym go *de facto* do zwierząt, natomiast behawioryzm psychologiczny wiąże się z ograniczeniem badań psychologicznych tylko do zachowań (i nieuwzględnianiem np. świadomości) oraz określonym sposobem ich badania (skupiającym się na ich obserwowalnych aspektach).

⁶ Co odpowiada założeniom psychologii behawioralnej, szczególnie w jej początkowej fazie, badającej zachowania pod kątem oddziaływania bodźca i powodowania reakcji.

naganna, prowadzona nienagannie⁷. Ponadto 1/12 badanych uznaje rachunkowość behawioralną za nurt (rachunkowości lub badań), ten sam odsetek respondentów podkreśla, iż na rachunkowość wpływają zespoły osób i stosunki międzyludzkie, taka sama liczba badanych stwierdza pokrewieństwo z psychologią⁸, ten sam odsetek badanych uznaje rachunkowość za przynależną do ekonomii, którą z kolei uznają za badającą zachowania ludzkie i posiadającą wymiar humanistyczny⁹, ta sama liczba osób wiąże rachunkowość behawioralną z badaniem podejmowania decyzji w rachunkowości i jej wpływu na podejmowanie decyzji¹⁰. Pozostałe stwierdzenia lub elementy podawanych przez respondentów definicji rachunkowości behawioralnej występowały w narracjach pojedynczych respondentów. Jedną z ciekawszych było zdefiniowanie rachunkowości behawioralnej jako swoistej wymiany, mającej charakter bardziej rzeczowy niż pieniężny, w której zrewanżowanie się może nastąpić po jakimś czasie¹¹. Przeprowadzone badanie wykazuje brak znajomości pojęcia rachunkowość behawioralna, różne sposoby własnego jej definiowania, a także zaangażowanie w budowanie takiej definicji.

Podsumowanie

Scrivien [2002, s. 202] przyjmuje, iż trzema głównymi zadaniami nauki są: przewidywanie, wyjaśnianie oraz „problemy statycznej organizacji”, czyli klasyfikacja i podsumowanie. W wywodzie zawartym w niniejszym artykule zadania te zrealizowano poprzez objaśnienie problemów dotyczących pojęcia rachunkowości behawioralnej, wyjaśnienie jej pola znaczeniowego zarówno w odniesieniu do sfery naukowej, jak i praktycznej, dokonanie klasyfikacji i zdefiniowania potencjalnych znaczeń tego terminu oraz wskazanie potencjalnych problemów ze słowami, jakie mogą być użyte w teorii i praktyce rachunkowości behawio-

⁷ Czyli prowadzona zgodnie z regułami sztuki rachunkowości oraz kodeksem etyki w niej obowiązującym. Biorąc pod uwagę, iż etyczność i nienaganność są pewnymi aspektami ludzkich zachowań, nienaganność może być sferą rozważań nauki rachunkowości behawioralnej rozumianej jako nauka o zachowaniach osób pracujących w rachunkowości.

⁸ Te dwa ostatnie podejścia wskazują na powiązanie rachunkowości behawioralnej z nurtem badań psychospołecznych.

⁹ Czyli odnoszą rachunkowość behawioralną do tych poglądów w naukach ekonomicznych, które koncentrują się na człowieku i niekoniecznie uznają go za *homo oeconomicus*.

¹⁰ Te twierdzenia zbliżają więc rozumienie rachunkowości behawioralnej do rozumienia finansów behawioralnych, w którym to nurcie najczęstszym przedmiotem badań jest podejmowanie decyzji finansowych, w szczególności inwestycyjnych.

¹¹ W zaprezentowanym poglądzie respondentki występuje więc rozumienie rachunkowości behawioralnej jako swoistej „rachunkowości międzyludzkiej” odnoszącej się do zachowań, a ściślej mówiąc do rozliczeń, rozrachunków dotyczących wymiany niepieniężnej. W tym sensie można zauważyć analogię do „księgowania mentalnego” czy „rachunków mentalnych” – pojęcia z zakresu psychologii ekonomicznej.

ralnej, wynikającej z ich przynależności do różnych sfer nauki i dziedzin praktycznych. Dowiedziono także, poprzez badania empiryczne, istnienia licznych problemów ze zrozumieniem terminu rachunkowość behawioralna oraz różnorodności tego rozumienia. Autorka niniejszego artykułu przewiduje zwiększenie w Polsce liczby publikacji naukowych z zakresu rachunkowości behawioralnej rozumianej przede wszystkim jako: a) nauka badająca zachowania związane z rachunkowością oraz b) nauka zajmująca się rachunkowością w wymiarze psychospołecznym (które to dwa podejścia są ze sobą powiązane, ale nie tożsame).

Literatura

- Artniewicz N. (2015), *Neurorachunkowość jako potencjalny, ale trudny kierunek rozwoju rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 82(138).
- Cieciura M. (2015), *Behawioralne aspekty rachunkowości we współczesnej gospodarce – zarys problemu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 388.
- Nowak M. (2015a), *Czy rachunkowość jest moralna? Dyskurs z pogranicza pomiaru gospodarczego oraz filozofii etyki*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 399.
- Nowak M. (2015b), *Pomiędzy rachunkowością a psami Pawłowa, czyli krytyka pojęcia „rachunkowość behawioralna”*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 389.
- Nowak M. (2015c), *Rachunkowość zarządcza, rachunkowość behawioralna – dwie strony tego samego medalu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 374.
- Nowak M. (2016), *Behavioral Accounting Research – Accounting Research in Behavioristic Paradigm? True or False?* „Prace Naukowe WSB w Poznaniu”.
- Scriven M. (2002), *Poglądy na naturę człowieka* [w:] T.W. Wann (red.), *Behawioryzm i fenomenologia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

SEMANTICS OF BEHAVIORAL ACCOUNTING. PROBLEMS OF TERMINOLOGY

Summary: In the paper the semantic problems related to ‘behavioral accounting’ term were diagnosed. The author’s own classification of understanding of it was made. The outcome of empiric study was presented and they proved the problems with the understanding of behavioral accounting and variety of its semantic interpretations.

Keywords: accounting, behavioral accounting, behaviorism, behavior.